

ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЯК МЕТА ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА ЗНЗ

У статті висвітлено особливості роботи соціального педагога щодо професійної самовизначеності старшокласників в умовах загальноосвітнього навчального закладу. Розкрито взаємозв'язок професійного самовизначення з професійною орієнтацією. Обґрунтовується необхідність розуміння особистості старшокласника як суб'єкта професійного самовизначення.

Ключові слова: професійне самовизначення, професійна орієнтація, професійна робота, старшокласники, соціальний педагог.

Постановка проблеми. У сучасних умовах ринкової економіки, різних формах власності, загострення конкуренції особливого значення набуває проблема професійного самовизначення підростаючих поколінь. Професійне самовизначення у певному сенсі є стрижневим у розвитку особистості та плануванні її життєвого шляху, оскільки саме професійна праця дає можливість людині реалізувати себе. Вибір професії і успішне професійне становлення полягають у тому, що необхідно розуміти, чого вимагає від людини діяльність, оцінювати якісну специфіку своїх здібностей, виявляти, які вони, в якому виді діяльності будуть розвиватися найбільш успішно. Пошук "себе", свого покликання – це активна, напружена праця, пов'язана із самопізнанням, вивченням професії і виявленням шляхів встановлення відповідності між якостями, властивостями і вимогами професії. У цьому процесі на особистість впливає велика кількість різноманітних факторів, часто конкуруючих та конфліктуючих між собою. Така ситуація призводить до того, що у процесі професійного самовизначення людина, особливо молода, стикається з великою кількістю ризиків. Тому актуальним вбачається питання цілеспрямованого впливу на процес професійного самовизначення старшокласників та застосування задля цього адекватних соціально-педагогічних технологій. Важливим компонентом цього процесу сьогодні є соціальні педагоги, які професійно покликані здійснювати таку діяльність.

Відповідно до концепції реформування загальноосвітньої школи Міністерство освіти і науки України поставило перед соціальними педагогами (лист Міністерства освіти і науки України від 02.08.2001р. №1/9-272 "Про особливості діяльності практичних психологів (соціальних педагогів) загальноосвітніх навчальних закладів") завдання: надавати допомогу в професійному самовизначенні старшокласників (передбачає групову діагностику професійних нахилів, інтересів, здібностей; профорієнтаційні бесіди та ігри; індивідуальні психологічні консультації з проблем професійного вибору тощо).

Аналіз літератури свідчить, що вивченню проблеми професійного самовизначення присвячена значна кількість досліджень. Наукові засади професійної роботи в нашій країні розробляли А.В. Луначарський, С.Т. Шацький, П.П. Блонський, А.С. Макаренко, В.О. Сухомлинський та інші. Психолого-педагогічні основи підготовки школярів до вибору професії представлені у роботах С. Батишева, М. Скаткіна, Є. Клімова, Б. Федоришина. П. Атутов, Д. Сметанін, Т. Тхоржевський, Г. Левченко вирішували проблеми підготовки учнів до вибору професії у процесі трудового навчання. Дослідженню концептуальних засад професійного самовизначення людини присвячені праці Г. Костюка, С. Максименка, С. Рубінштейна, В. Роменець, В. Моляко, В. Моргуна та ін. Підходи до профорієнтації та моделі її здійснення представлені у роботах А. Голомштока, Є. Павлуктенкова, К. Платонова, В. Сахарова, В. Моргуна, В. Колінько. В сучасних дослідженнях М. Ковтуна, О. Кульчицької, О. Савченка та інших аналізуються адаптація учнів до умов ринку, професійна орієнтація шкільної молоді на різні види діяльності. Роботи Г. Балла, З. Валієвої, В. Лугового, Н. Побірченко, В. Рибалки та інших присвячені проблемам формування в учнів базових економічних знань та економічного способу мислення, вдосконалення форм і методів роботи з економічної освіти молоді.

Проблема підготовки соціальних педагогів, специфіка їх професійної діяльності ґрунтовно досліджувались такими науковцями як О. Безпалько, М. Галагузова, Л. Завацька, А. Капська, А. Мудрик, І. Зверева, С. Харченко, В. Поліщук, Л. Міщик та ін. В той же час достатньо мало робіт присвячено аналізу цілеспрямованої діяльності соціального педагога щодо виконання ним своїх професійних завдань, зокрема щодо діяльності соціального педагога з профорієнтації учнів загальноосвітньої школи. В контексті нашого дослідження слід назвати тільки роботи М. Гончарової, Н. Отрощенко та О. Протас.

Виходячи із вищезазначеного, **мета** даної статті полягає у визначенні особливостей діяльності соціального педагога щодо забезпечення успішного проходження старшокласниками процесу професійного самовизначення.

Виклад основного матеріалу. У сучасній науці і практиці немає однозначного підходу щодо визначення поняття "професійне самовизначення". У вітчизняній літературі "професійне самовизначення" трактується як "...вибіркове ставлення індивіда до світу професій в цілому та до конкретної професії, як важлива характеристика соціального і психологічно зрілої особистості, визначеності її потреб в самореалізації і само актуалізації" [5; с.375]; як "самоорієнтування" особистості (зокрема учня), що виступає в ролі суб'єкта процесу самовизначення [6]; як частина життєвого самовизначення, вибору сфери трудової діяльності та конкретної професії, що передбачає процес формування особистістю свого ставлення до професійно-трудової сфери.

Аналіз концепцій професійної орієнтації показує виражену тенденцію до надання переваг індивідуальним особливостям особистості (мотиваційні теорії, теорії індивідуальності) під час вибору нею професії. Основну увагу ці дослідження надають самому індивідові, розвитку його уявлень про самого себе і власну роль у світі праці. При цьому особистість визначають суб'єктом професійного розвитку, а свідоме професійне самовизначення пов'язується з аналізом індивідуально-особистісних і соціально-економічних особливостей та наступним вільним і самостійним прийняттям рішення щодо конкретного вибору професії або напрямку подальшої освіти.

Таким чином, професійне самовизначення особистості може визначатися як комплексна взаємодія суб'єктивних (особистісних) умов і об'єктивних (соціально-економічних) факторів індивідуальної ситуації розвитку особистості з наступним вибором професії та шляхів її здобуття. Сутністю професійного самовизначення є усвідомлений вибір професії з урахуванням власних можливостей і здібностей, вимог професійної діяльності і соціально-економічних умов. Особливо актуальним процес професійного самовизначення є для старшокласників, що пов'язано як із закінченням загальноосвітнього навчального закладу і необхідністю здійснення вибору свого подальшого життєвого шляху, так і з тим, що професійне самовизначення виступає одним із центральних новоутворень юнацького віку. На жаль, старшокласники з ряду суб'єктивних або й об'єктивних причин при здійсненні професійного вибору можуть не у повній мірі враховувати перешкоди на шляху до обраної мети та способи їх подолання, зорієнтуватися у сфері професійної праці. Тому вони потребують особливої підтримки соціальних педагогів, яка може бути достатньо ефективно реалізована у процесі вирішення завдань соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах. У цьому контексті доречною буде професійна орієнтація, в основу якої покладено розуміння особистості учня як суб'єкта професійного самовизначення. У науковій літературі існують різні визначення сутності професійної орієнтації, а саме: як системи заходів, спрямованих на включення індивіда у світ праці; комплекс взаємопов'язаних економічних, соціальних, медичних, психологічних та педагогічних заходів, спрямованих на формування професійного покликання; на виявлення здібностей, інтересів, придатності та інших факторів, що впливають на вибір професії або зміну сфери діяльності; як складна динамічна соціально-педагогічна система, що вимагає вирішення складних теоретичних та практичних завдань, пов'язаних із вибором майбутньої професії тощо [2]. Досить часто професійну орієнтацію трактують як ознайомлення молоді з усіма можливими професіями, особливо сучасними, розвиток відповідних професійних інтересів та їх формування. Але в такому разі відбувається недооцінка проблеми усвідомленого вибору, оскільки потрібно обирати безпомилково, з життєвою перспективою і передбаченням можливих наслідків свого вибору як для себе, так і для найближчого оточення (батьків, членів майбутньої сім'ї тощо).

Ми розглядаємо професійну орієнтацію як комплексну науково-практичну систему підготовки особистості до свідомого професійного самовизначення на основі діагностики і врахування її особистісних характеристик та потреб сучасного ринку праці.

Особливості підготовки учнів до свідомого професійного самовизначення за умови розкриття тих психологічних і психофізичних особливостей особистості школяра, які є суттєвими для його майбутньої професійної діяльності, досліджувалися Б.Федоришиним та його науковою школою [6]. Основну увагу ці дослідження зосереджують на самій особистості її розвитку, уявленнях про саму себе і власну роль у світі праці. Професійний розвиток вони тлумачать як процес формування і зростання саморозуміння, а професійні переваги індивідів і типи кар'єр – як спроби реалізувати вже складені уявлення про себе.

При цьому наголошується на розвитку і формуванні індивідуальності кожної особистості: її самосвідомості, сприйманні й оцінці себе як суб'єкта професійного самовизначення; самооцінці індивідуальних особливостей у прояві власної особистості; здатності до зіставлення психологічної сфери особистості із психограмами різних видів професійної діяльності. Засоби профорієнтації стимулюють учня до свідомого і адекватного суб'єктивним (потребам, здібностям) і об'єктивним (соціально-економічним) умовам вирішення практичних життєвих питань про напрями, шляхи і засоби свого професійного самовизначення. Виходячи з цього, профорієнтація школярів – це організована науково-практична система діяльності підготовки особистості до свідомого професійного самовизначення і містить такі складові: професійна інформація (профпропаганда); професійна консультація; професійний відбір; професійна адаптація.

Професійна орієнтація виступає як цілеспрямована діяльність, пов'язана із формуванням у підростаючого покоління професійних інтересів та нахилів відповідно до особистих здібностей, до вільного усвідомленого, науково обґрунтованого вибору професії, з урахуванням як потреб суспільства, так і своїх інтересів та здібностей до вибору професії. Основним об'єктом цієї системи є особистість учня на різних вікових етапах розвитку, зі своїми індивідуальними психологічними особливостями, потребами і можливостями.

У цьому процесі важливу роль має відігравати соціальний педагог як фахівець, покликаний створювати сприятливі умови для професійного самовизначення особистості, зокрема у юнацькому віці. Результатом його соціально-педагогічної діяльності має бути формування в особистості певного рівня соціальних якостей, самосвідомості, самовизначення та самоствердження відповідно до її можливостей та вимог професійного середовища.

Слід зазначити, що сучасні вимоги професійного середовища формують соціальне замовлення на фахівців, які здатні швидко адаптуватися до динамічного виробництва, легко переключатися на споріднені види діяльності, здатні до безперервного самовдосконалення впродовж життя. Головна проблема, що виникає під час входження молодого людини у професійне середовище, є її відповідність рівню вимог професійного середовища. Для вирішення даної проблеми існують різні засоби, серед яких чільне місце належить системі професійної орієнтації учнівської молоді. Виділяють ряд характерних ознак, які істотно впливають на особливості професійного самовизначення сучасної молодого людини: динамічність ринкового середовища; домінуюча активність особистості й свобода вибору напряму професійного зростання та, водночас, повна відповідальність за власний професійний вибір; розуміння особистістю соціальної справедливості не як рівності прибутків, а як рівності шансів на суворе дотримання правових та моральних правил ділової активності; повага до добробуту людини, підґрунтям якого є особистий талант, напружена праця та професійна творчість; економічний зиск вчинків особистості у різних сферах життєдіяльності; індивідуалізм, самостійність, розважливості, готовність до ризику в процесі реалізації власних інтересів [1].

Профорієнтаційна робота у загальноосвітніх закладах є багатогранною (багатоаспектною). Соціальний педагог, який її здійснює, повинен усвідомлювати її важливість для становлення особистості, особливо старшокласників, володіти комплексом знань про систему профорієнтаційної роботи в сучасних умовах, її компоненти, учасників, етапи здійснення, методи та форми роботи; сучасний світ професій, вимоги професії до фахівця, ринок праці, умови навчання та працевлаштування; про особистість, її фізичний, психічний та соціальний розвиток;

про типові помилки при виборі професії та шляхи їх усунення. Перелічені нами знання і вміння соціального педагога передбачають ефективне вирішення основного завдання профорієнтаційної роботи у ЗНЗ, а саме: здійснення професійної освіти та визначення здібностей і професійних намірів учнів.

Вище ми зазначали, що профорієнтаційна робота є цілісною системою, а отже, крім мети і завдань, до складу її компонентів входять основні напрямки, а також методи і форми профорієнтаційної роботи з учнями. Так, важливим напрямом профорієнтаційної роботи соціального педагога ЗНЗ є професійна діагностика. У процесі професійної діагностики вивчаються характерні особливості особистості школярів: інтереси, потреби, нахили, здібності, професійні наміри, професійна спрямованість, риси характеру, темперамент, стан здоров'я тощо. Це основа, на якій формується професійне самовизначення особистості. Розширення знань про себе (самопізнання) дозволить кожному старшокласнику повніше використовувати свої індивідуальні особливості у підготовці з обраної професії та подальшій роботі щодо неї, а правильна оцінка своїх інтересів, нахилів, здібностей дасть можливість більш об'єктивно співвіднести їх з вимогами обраної професії. Діагностичну роботу соціальному педагогу необхідно проводити у межах своєї професійної компетентності та у взаємодії з практичним психологом, медичним працівником, класним керівником. Це допомагає представити реальну картину психологічних особливостей особистості у профорієнтаційному аспекті.

Не менш важливим напрямом профорієнтаційної роботи є професійна просвіта. Вона спрямована на ознайомлення із ситуацією щодо попиту та пропозицій на ринку праці; набуття знань про соціально-економічні та психофізіологічні особливості різних професій, про умови правильного вибору однієї з них; сприяє вихованню позитивного ставлення школярів до різноманітних видів професійної й суспільної діяльності, формуванню мотивованих професійних намірів. Професійна освіта, у свою чергу, об'єднує три складові: професійну інформацію, професійну пропаганду і професійну агітацію, які передбачають надання учням відомостей про найбільш масові професії, інформувати про способи і умови оволодіння ними, пропагувати громадську цінність найбільш необхідних на даний час професій, потрібних, у першу чергу, місту, району і т.д. А це означає, що у процесі просвітницької роботи у старшокласників на етапі закінчення школи має бути сформована активна позиція щодо вибору професії як форма готовності до професійного самовизначення. Успішність здійснення цього напряму профорієнтаційної роботи передбачає взаємодію соціального педагога з ВНЗ різних рівнів акредитації, фахівцями соціальних служб, центрів зайнятості, практичними психологами, педагогами тощо.

Наступним напрямом профорієнтаційної роботи соціального педагога виступає професійне консультування. У процесі консультування здійснюється надання учням допомоги (обґрунтованих порад) протягом їх професійного самовизначення (щодо його напрямів, засобів): у виборі найбільш прийнятної для кожного з них галузі трудової діяльності, професії; виробленні та корекції плану реалізації цього вибору, його практичному здійсненні; у виявленні і розвитку якостей особистості, важливих для роботи з обраної професії. Професійне консультування організовується у формі різних видів консультації, а саме: індивідуальних та групових (за кількістю учасників); медичних, педагогічних, психологічних та економіко-професійних (за змістом); довідково-інформаційних, діагностичних та формувальних (за формами роботи). Соціальний педагог згідно своїх професійних функцій може здійснювати індивідуальну та групову консультації, які за своїм змістом будуть педагогічними або економіко-професійними, а за формою роботи – довідково-інформаційними або формувальними. Консультативну роботу зі старшокласниками в контексті профорієнтаційної роботи соціальному педагогу необхідно проводити у тісній співпраці з практичним психологом, медичним працівником, батьками учнів, вчителями.

Важливим компонентом успішного здійснення професійної орієнтації є методи і форми профорієнтаційної роботи. Під методами профорієнтаційної роботи розуміємо способи спільної діяльності соціального педагога та учнів, які забезпечують активну усвідомлену участь останніх у процесі професійного самовизначення. В залежності від основних задач профорієнтації їх поділяють на інформаційно-довідкові (професіограма, інформаційно-пошукові системи, робота з довідковою літературою, професійна реклама, зустрічі з фахівцями різноманітних професій, освітні

лекції, використання ЗМІ тощо); методи професійної діагностики (закриті і відкриті бесіди-інтерв'ю, опитувальники професійної мотивації, професійних здібностей, особистісні опитувальники, проєктивні особистісні тести, спостереження, психофізіологічні обстеження, тощо); методи морально-емоційної підтримки (групи спілкування, тренінги, ігри з елементами психотренінгу, тощо); методи надання допомоги у конкретному виборі та прийнятті рішення (ланцюг основних дій, схеми альтернативного вибору, дерево цілей, тощо). Варто звернути увагу на важливість використання у профорієнтаційній роботі інтерактивних методів, а саме: тренінгу, рольової гри, методу кейсів, мозкового штурму, дискусії тощо. Ці методи формують професійну спрямованість особистості, розвивають інтелектуальну та емоційно-вольову сфери, а отже, активізують професійне самовизначення.

Для підготовки старшокласників до свідомого вибору професії використовують різноманітні форми профорієнтаційної роботи. Це способи організації взаємодії соціального педагога і школярів, які вирізняються порядком, місцем та процедурою проведення. Можна використовувати наступні форми роботи: екскурсії на підприємства та у професійні навчальні заклади, зустрічі з представниками різноманітних професій, конференції, виставки, лекції, соціально-педагогічний тренінги, інсценування, конкурси, дні та тижні професій, ярмарки професій, консультації, тематичні вечори та ін.

Разом з тим, аналіз практики профорієнтаційної роботи соціальних педагогів у ЗНЗ свідчить, що її зміст, форми і методи далеко не завжди відповідають вимогам сьогодення, зокрема спрямованості на сучасні професії, розуміння особистості учня як суб'єкта професійного самовизначення, використання інноваційних форм і методів роботи, які б відповідали інтересам і запитам сучасної молоді.

Так, сучасні старшокласники значну частину свого вільного часу для спілкування і обміну інформацією проводять у соціальних мережах Інтернету. Тому буде доцільним використання соціальним педагогом цього ресурсу у профорієнтаційній роботі. Для цього необхідно мати інформацію про зацікавленість старшокласників ресурсами Інтернету (які сайти, соціальні мережі їх цікавлять), володіти сучасними інформаційними технологіями для їх використання у профорієнтації (використовувати діагностичні методики, спеціальні профорієнтаційні термінали, створити групи, форуми, тощо).

Таким чином, здійснення профорієнтаційної роботи у загальноосвітніх навчальних закладах є одним із важливих напрямів діяльності соціального педагога, оскільки цільово і змістовно передбачає надання професійної соціальної допомоги старшокласникам, сутність якої полягає у професійному самовизначенні та усвідомленому виборі професії. Така діяльність забезпечує ефективне використання особистісного потенціалу старшокласників, а також адекватне співвідношення їх індивідуальних особливостей і здібностей із соціальними запитами. Її результат – конкурентноспроможна, соціально-успішна особистість.

Використані джерела

1. Васильєв В.В. Система адаптації робітників до професійної діяльності / В.В. Васильєв. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1999. – 300 с.
2. Гончарова Н.О. Основи професійної орієнтації / За ред. В.Ф. Моргуна. Навч. посібник. – К.: Видавничий Дім "Слово", 2010. – 168 с.
3. Климов Е.А. Как выбирать профессию: Кн. для учащихся / Е.А. Климов – М.: Просвещение, 1984. – 160 с.
4. Овчарова Р.В. Справочная книга социального педагога / Р.В. Овчарова. – М.: ТЦ "Сфера", 2001. – 480 с.
5. Соціальна педагогіка: словник-довідник / За заг. ред. Т.В. Алексеєнко. – Вінниця: Планер. – 2009. – 542 с.
6. Федоришин Б.О. Психолого-педагогічні основи професійної орієнтації [Текст]: Автореф. дис.... докт. пед. наук: 13.00.04 / Федоришин Борис Олексійович; ІППОАПН України. – К., 1996. – 49 с.

PROFESSIONAL SELF AS A GOAL OF HIGH SCHOOL STUDENTS CAREER GUIDANCE
TO SOCIAL PEDAGOGUES SCHOOL

In article covered Features work by Socio teacher professional self-determination high school students. The interrelation of professional self with professional guidance. The necessity of understanding the individual senior high school student as the subject of professional self.

Keywords: *professional self-determination, vocational guidance, vocational work, high school students, social pedagogue.*

Стаття надійшла до редакції 07.11.2013 р.